

Γιάννη Τζαβάρα

**Στοχασμός και ποίηση:
Χάιντεγγερ και Χαίλντερλιν**

Πρόλογος¹

**Ελληνική
Φιλοσοφική
Βιβλιογραφία**

«Φιλοσοφικά Δημοσιεύματα 2017»

¹ Το βιβλίο εκδόθηκε στην Αθήνα τον Μάρτιο του 2017 από τις εκδόσεις “Bookstars”. Εδώ παρουσιάζεται μόνο ο Πρόλογος (σελίδες 9-13 του βιβλίου).

Εδώ και αιώνες συνειδητοποιήθηκε ότι αυτά τα παράξενα λογοτεχνήματα, που είναι τα ποιήματα, έχουν ανάγκη από ιδιαίτερη προσοχή και μελέτη, ώστε να κατανοηθούν και μάλιστα να ερμηνευτούν. Έτσι, καλλιεργήθηκε από τους φιλολόγους ως αυθύπαρκτη τέχνη με επιστημονικές αξιώσεις η *ερμηνευτική*. Το έργο ετούτης όμως δεν είναι απλό αλλά πολύπλευρο και πολυδαίδαλο. Οι ερμηνευτικές δυνατότητες είναι πολλών ειδών και καμιά ερμηνεία δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί εξαντλητική. Ερμηνεύουμε ένα ποίημα π.χ. εντάσσοντάς το σε μια ποιητική παράδοση, ή ανασύροντας τα μοτίβα που οικειοποιήθηκε και τροποποίησε, ή ελέγχοντας το πώς επεξεργάστηκε τα καλλιτεχνικά μέσα υπηρετώντας τον ποιητικό του στόχο. Ερμηνευτικά σχόλια είναι κι εκείνα που θεωρήθηκαν χρήσιμα κατά την προσέγγιση της Αγίας Γραφής: η διασάφηση των δυσνόητων χωρίων, η ανάλυση του επιμέρους με βάση το σύνολο και η καταγραφή παράλληλων χωρίων. Όταν, μάλιστα, κάποια κείμενα στέκονται σε υψηλό διανοητικό επίπεδο ή είναι δυσνόητα, αυτό το είδος ερμηνείας είναι προτιμότερο αν όχι και αναγκαίο².

Κατά τη δεκαετία του 1930 ο στοχαστής Martin Heidegger ξεκινά μια επίμονη και πολυετή ερμηνευτική αναμέτρηση με την ποίηση του Friedrich Hölderlin (1770-1843). Με αυτή την ενασχόληση δεν εμφανίζεται σαν ένας ερασιτέχνης, που παραμερίζει το επιστημονικό του πεδίο για να πλατσουρίσει στην τέχνη. Έχει ήδη κατά τα προηγούμενα χρόνια ασχοληθεί τόσο στοχαστικά με το ευρύτατο φαινόμενο της ερμηνείας³, όσο και έμπρακτα με ερμηνεία φιλοσοφικών κειμένων αρχαίων-νεότερων-σύγχρονων. Αλλά ακόμα και αυτή η πρωτότερη ενασχόληση με την ερμηνεία διανοίγει μιαν *άλλη* προσέγγιση, εντελώς διαφορετική από την παραδοσιακή. Επιδιώκει να *στοχαστεί*, κι αυτό θα πει: να ανοίξει ένα *στοχαστικό διάλογο* που δεν έχει καμιά σχέση με τη φιλολογική ερμηνεία και δεν εκλαμβάνει το ερμηνεύόμενο κείμενο σαν ένα αντί-κείμενο που απαιτεί αντικειμενική αντιμετώπιση.

Μήπως σ' αυτόν τον διάλογο εμφιλοχωρούν υποκειμενικά στοιχεία και αυθαιρεσίες; Σίγουρα υπάρχει το ενδεχόμενο να παρεμβληθούν προσωπικές ιδιομορφίες και προκαταλήψεις: αλλά αυτό δεν είναι αναγκαστικά ένα ελάττωμα. Ακόμα και αν δεν το παραδέχεται, κάθε ερμηνευτική προσπάθεια ενέχει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του ερμηνευτή

² Hans-Georg Gadamer: *Kleine Schriften*. Band II, Tübingen 1967, S. 194.

³ Δες π.χ. τις §§ 32-33 του χαϊντεγκεριανού *Είναι και χρόνος*. (Συντομογραφικά: *ΕκΧ*. Τόμοι Α'-Β', Εισαγωγή-Μετάφραση-Σχόλια Γιάννης Τζαβάρας, «Δωδώνη», Αθήνα-Γιάννινα 1978 + 1985 (3^η έκδοση, 1998. 4^η έκδοση, 2013).

και στέκεται πάνω σε ριζωμένες αντιλήψεις (προ-καταλήψεις)⁴, των οποίων η φανέρωση είναι κύριος στόχος ήδη του σωκρατικού αλλά και κάθε γνήσιου διαλόγου. Το παλαιό ιδεώδες μιας απροϋπόθετης-αντικειμενικής ερμηνείας παραχωρεί τώρα τη θέση του στην προσπάθεια να αποκαλυφθούν οι ρευστές ιστορικές και κοινωνικές περιστάσεις, ο προσωπικός πλούτος και η προσωπική απορία (= αδυναμία πορισμού και διεξόδου). Ο ερμηνευτικός διάλογος αναδεικνύει προπάντων τους διαλεγόμενους και τους καθιστά διάφανους στον ίδιο τον εαυτό τους. Έτσι νοούμενος δεν είναι αυθαίρετος, αλλά είναι *αυτο-αίρεση*: αποφασιστική επιλογή και ανάσυρση του εαυτού.

Το ποιητικό κείμενο δεν είναι αποτέλεσμα ψύχραιμης εφαρμογής κάποιας τεχνικής ή κάποιας θεωρίας, αλλά διέπεται κατά τον Χάιντεγκερ από ένα *κρυφό πάθος*: γι' αυτό επιζητά το αντίστοιχο πάθος του ερμηνευτή που θα το αναδείξει⁵. Μόνο εάν εισδύσει σ' εκείνα τα ενδόμυχα βάθη που ζύμωσαν κι έπλασαν το ποιητικό λέγειν, θα μπορέσει ο ερμηνευτής να συλλάβει τον αρχέγονο πυρήνα. Έτσι, τίθεται ένα καινούριο ζητούμενο: κατά πόσο είναι ο ερμηνευτής αρκετά τολμηρός, για να παλέψει με τα ενδόμυχα και να αναδείξει τη σφύζουσα ορμητικότητα τους. Όχι νηφαλιότητα, αλλά παθιασμένα εφόδια χρειάζεται να διαθέτει σ' αυτό το περιπετειώδες ταξίδι.

Θα μπορέσει όμως ποτέ ο ερμηνευτής, φορτισμένος με τις ιδιομορφίες του και με φλογερά πάθη, να αποδείξει την εγκυρότητα της ερμηνείας του; Ο Χάιντεγκερ απαντά: «Εδώ δεν χρειάζεται να αποδείξουμε τίποτα. Κάθε απόδειξη είναι πάντα και μόνο μια υστερόχρονη επιδίωξη που στηρίζεται σε όσα προϋποτίθενται. Ανάλογα με το πώς αυτά τίθενται, μπορούν ν' αποδειχτούν τα πάντα. Αλλά λίγα είναι εκείνα που μπορούν να ληφθούν σοβαρά υπόψη. Αρκεί λοιπόν να σεβαστούμε τον ιδιαίτερο λόγο του ποιητή»⁶. Σ' αυτές τις προτάσεις διατυπώνεται αφενός μια οξύτατη κριτική στην άκρατη τάση για παροχή αποδείξεων· αυτές δεν έχουν σχέση με τις αρχέγονες πηγές, απ' όπου ξεπηδά ένα ποιητικό έργο. Η απόδειξη είναι ένα επίπλαστο τεχνούργημα που στηρίζεται σε αμφίβολες προϋποθέσεις, και τέτοιες είναι η καθιερωμένη εξαντικειμενίκευση των ποιητικών «κειμένων» και η επιπόλαιη νηφαλιότητα του ερμηνευτή. Αφετέρου ο Χάιντεγκερ προτείνει εδώ έναν καινοτόμο στόχο: ν' ανακαλύψουμε τις προδιαγραφές του ποιητή, να τις λάβουμε σοβαρά υπόψη (beachten) και να τις σεβαστούμε (achten) ως κατακτημένες ιδιαιτερότητες. Έτσι στοχαζόμενος ο ερμηνευτής μπορεί να συναντήσει όχι τόσο το ποιητικό αποτέλεσμα, όσο εκείνη την

⁴ M. Heidegger: *ΕκΧ*, σελ. 150 (της γερμανικής σελιδαρίθμησης): «Όποτε ερμηνεύουμε κάτι ως κάτι, η ερμηνεία θεμελιώνεται ουσιαστικά σε προγενέστερη κατοχή, θέαση και εννόηση [Vorhabe, Vorsicht und Vorgriff]. Η ερμηνεία δεν είναι ποτέ απροϋπόθετη σύλληψη ενός προκειμένου».

⁵ Ένα τέτοιο «κρυφό πάθος» διαβλέπει ο Χάιντεγκερ ακόμα και στα γραπτά ενός κατεξοχήν ορθολογιστή φιλοσόφου των νεότερων χρόνων: του Immanuel Kant. Δες Γιάννη Τζαβάρα: *Ο Καντιανός χρόνος κατά τον Χάιντεγκερ*. «Δωδώνη», Αθήνα-Γιάννινα 1989, σελ. 15.

⁶ Heidegger, M.: "... dichterisch wohnt der Mensch...". In: M. Heidegger, *Vorträge und Aufsätze*, 1978⁴ (1954¹), S. 190-191.

πρωτότερη «ιδιοποίηση» (= αυτοπραγμάτωση) που πρόσφερε λεκτική έκφραση στην ιδιάζουσα υφή του ποιητή.

Αυτό που χρειάζεται, για να οδηγηθούμε στην ιδιοποίηση, ο Χάιντεγκερ το χαρακτηρίζει «αγώνα»⁷. Ο πρώτος που διεξάγει έναν τέτοιο αγώνα, για να γίνει κύριος και συνάμα δούλος της ποίησης, είναι ο ποιητής. Ακολουθώντας τα δικά του αγωνιστικά ίχνη χρειάζεται να υπερβούμε το απλά παρευρισκόμενο αντί-κείμενο που είναι ένα ποίημα, για να εισδύσουμε στο χώρο της ποίησης. Αλλά κάτι τέτοιο δεν είναι εύκολο: είναι ένας αγώνας ενάντια σ' εμάς τους ίδιους, κατά το μέτρο που έχουμε ξεβραστεί σε κάποια παραλία *καθημερινότητας*, τυφλοί, κουφοί και παράλυτοι, και ούτε βλέπουμε ούτε ακούμε ούτε αγγίζουμε τον κυματισμό της θάλασσας.

2. Το 1933-34 ο Χάιντεγκερ αναμειγνύεται στα πολιτικά πράγματα της Γερμανίας από τη θέση του πρύτανη του Πανεπιστημίου του Freiburg, υποστηρίζοντας δημόσια το τότε ανερχόμενο εθνικοσοσιαλιστικό κόμμα. Πολύ σύντομα, την άνοιξη του 1934, αποφασίζει να εγκαταλείψει αυτή τη δραστηριοποίηση κι επιστρέφει στα διδακτικά του καθήκοντα με μια πανεπιστημιακή παράδοση που αναλαμβάνει την ανάλυση δύο ύμνων του Χαίλντερλιν: «*Γερμανία*» και «*Ο Ρήνος*». Σ' αυτή την παράδοση δεν ξεκινά απευθείας με τα ποιήματα, αλλά με ένα εκτενές εισαγωγικό μέρος που έχει ως θέμα: «Ποίηση και γλώσσα»⁸. Ούτε αρκείται να εμβαθύνει στα δύο αυτά ποιήματα του Χαίλντερλιν, αλλά παρεμβάλλει χωρία από προσωπικές επιστολές του ποιητή, μεμονωμένα αποσπάσματα ποιημάτων, αλλά και εκτενή ποιήματα⁹. Μέσα στα επόμενα χρόνια ο Χάιντεγκερ δεν παύει να προσφέρει διαλέξεις και να συγγράφει πραγματείες πάνω σε μεμονωμένα ποιήματα του Χαίλντερλιν, οι οποίες συγκεντρώθηκαν στον τόμο *Διασαφηνίσεις στην ποίηση του Χαίλντερλιν*¹⁰.

Έχουμε την τύχη να διαθέτουμε στη γλώσσα μας ένα εξαιρετικό άρθρο, εισαγωγικό στη σχέση Hölderlin-Heidegger. Αναφέρομαι στο άρθρο του Αναστάσιου Γιανναρά: «Η ποίηση του Hölderlin στη φιλοσοφική σκέψη του Heidegger». *Δευκαλίων* 6 (1977), 243-258. Ο Γιανναράς κάνει βαθιές τομές στην ερμηνευτική προσφορά του Χάιντεγκερ και προσφέρει ένα

⁷ “Kampf”, δες M. Heidegger: *Hölderlins Hymnen “Germanien” und “Der Rhein”*. Freiburger Vorlesung Wintersemester 1934/35, herausgegeben von Susanne Ziegler, GA Band 39, “Vittorio Klostermann”, Frankfurt am Main 1980, S. 22.

⁸ Heidegger, M.: *ibidem*, S. 14-77: “Vorbereitende Besinnung: Dichtung und Sprache”.

⁹ Δες π.χ. τα «*Μέσα σε γλυκιά γλαυκότητα*» (“*In lieblicher Bläue*”, *ibidem*, S. 37-40), «*Επαναπατρισμός*» (“*Heimkunft*”, 3.-4. Strophe, *ibidem*, S. 168-169), «*Φωνή του λαού*» (“*Stimme des Volks*”, *ibidem*, S. 225) και «*Όπως όταν σε μέρα γιορτής...*» (“*Wie wenn am Feiertage...*”, 1.-3. Strophe, *ibidem*, S. 253).

¹⁰ M. Heidegger: *Erläuterungen zu Hölderlins Dichtung*. 4., erweiterte Auflage, “Vittorio Klostermann”, Frankfurt am Main 1971 (1951!). Αυτό το βιβλίο περιλαμβάνει τα κεφάλαια: “Heimkunft / An die Verwandten”, Hölderlin und das Wesen der Dichtung, “Wie wenn am Feiertage...”, “Andenken”, Hölderlins Erde und Himmel, Das Gedicht. Εδώ θα επεξεργαστούμε μόνο τα τρία πρώτα κεφάλαια.

πολύτιμο βοήθημα για κάθε περαιτέρω εμβάθυνση. Αλλά εκείνο που μας λείπει, είναι η παρακολούθηση της λέξη-προς-λέξη διείσδυσης του Γερμανού στοχαστή, με τις συχνά τολμηρές και παρακινδυνευμένες διαγνώσεις του, στα ποιητικά έργα. Αυτό το κενό επιχειρεί να καλύψει εν μέρει το παρόν βιβλίο, παρακολουθώντας έστω μερικές από τις χαϊντεγκεριανές αναλύσεις.

Σίγουρα ο στοχασμός, που παρακολουθεί βήμα-προς-βήμα την πορεία ενός ποιήματος, είναι ένας *υπηρετικός* βηματισμός σε σύγκριση προς το *μεγαλόπρεπο* ποιητικό βάδισμα. Γιατί άραγε; Γιατί να μη μπορεί και ο στοχαστής να εγκαθιδρύσει «εκείνο που μένει», δηλαδή το κατεξοχήν μόνιμο;¹¹ Ποια είναι η διαφορά ανάμεσα στην ποίηση και στον στοχασμό; Ο Julian Young, 2001, p. 103, βασισμένος σε ένα χωρίο του Χαϊντεγκερ βλέπει αυτή τη διαφορά στην *ποιητική γλώσσα*, και μάλιστα στη διαφορά της από την πρόξα, την «πεξή» διατύπωση. Η καθημερινή γλώσσα όσο και η φιλοσοφική, επιστημονική, νομοθετική, θεολογική κτλ. είναι στην καλύτερη περίπτωση *μονοσήμαντες* (eindeutig): λένε μόνο αυτό που θέλει κάποιος να πει. Αντίθετα, η ποιητική γλώσσα είναι όχι απλά *αμφίσημη*: είναι κάτι ακόμα περισσότερο: *πολυσήμαντη* (vieldeutig). Αλλά αυτό δεν είναι εδώ ένα μειονέκτημα. Είναι μια ευρύτητα σημασιών και σημείων, ένα «ανεξάντλητο» φάσμα σημασιακών δονήσεων, που δεν επιδέχονται εννοιολογικούς ορισμούς και περιορισμούς, που δεν μεταφράζονται και δεν παραφράζονται, αλλά παρέχουν κάτι που διαφεύγει από την ανθρώπινη εξουσία και «σημαίνει» την προέλευσή του από κάτι υπέρτερο. Στη γλώσσα του Χαϊντεγκερ αυτό το υπέρτερο είναι «το Άγιο» (das Heilige).

Το πολυσήμαντο και πολυεπίπεδο, που περιλαμβάνεται μέσα σε κάθε γνήσιο ποιητικό λόγο, δεν είναι μια σκόρπια πληθώρα, από την οποία ο στοχαστής καλείται απλά να επιλέξει. Αυτά τα σημαίνοντα έχουν –λέει ο Χαϊντεγκερ¹²– το θεμέλιό τους στο ότι κατονομάζουν κάτι *εναρκτήριο*: ένα καινούριο ξεκίνημα. Κάθε έναρξη περιλαμβάνει όχι μόνο ένα ανεξάντλητο πλούτο δυνατοτήτων, αλλά και τη μοναδικότητα του ουσιώδους: είναι όχι μόνο *πολυσήμαντη* αλλά και *μοναδική*. Αυτό *εμπεριέχει* και *αδιαπραγμάτευτες προδιαγραφές*. Η ποίηση *απαιτεί* από τον στοχασμό να υπακούσει σε *μιαν ανώτατη νομοθεσία και αυστηρότητα*. Η αυστηρότητα δεν περιορίζεται στην ακρίβεια (γερμαν. Exaktheit, αγγλ. exactness) των θετικών επιστημών, γιατί αυτή η ακρίβεια είναι *πενιχρή και μικρόψυχη*: έχει ως βασικό της στήριγμα τις *ποσότητες*, τα *αριθμητικά μεγέθη* (που στην κοινωνική περιοχή διαμορφώνονται σε *μεγέθη οικονομικά, στατιστικά και πλειοψηφικά*). Αυτά δεν είναι ικανά να συνεπιφέρουν κανένα καινούριο ξεκίνημα.

¹¹ Αναφέρομαι στη διατύπωση του Χαϊντεγκερ (“Andenken”, στίχος 59): «Εκείνο όμως που μένει, το εγκαθιδρύει ο ποιητής» (= Was bleibt aber, stiftet der Dichter).

¹² M. Heidegger: *Hölderlins Hymne “Andenken”*. GA Bd. 52, Frankfurt a. M. 1982, S. 15.